

Jair Seleg

Rangsorolás az igazak között

Roman Polanski *A zongorista* című filmjét követően világszerte ismertté vált, a varsói gettót túlélő zsidó–lengyel zongorista, Wladyslaw Szpilman története mögött a Jad Vasemmel folytatott éles vita húzódik meg. Szpilman fia, Andrzej most már évek óta követeli, hogy a Jad Vasem nyilvánítsa Világ Igazának Wilm Hosenfeld német tisztet, aki (miután Szpilman elbűvölte játékaival) a háború utolsó éveiben segítette apját.

A harcban Andrzej Szpilman még apja könyvének héber változatát is felhasználta, amelyet két évvel ezelőtt (néhány hónappal apja halála után) jelentetett meg a Kinneret kiadó. A könyvben két függelék található, az egyik Hosenfeld naplójából tartalmaz részleteket, amelyek alátámasztják náciellenes érzelmeit; a másik egy rövid cikk Wolf Bierman német költő tollából, akinek zsidó apja a holokausztban pusztult el. A cikkben Bierman kifejezetten kéri, hogy adományozzák ezt a címet Hosenfeldnek.

A Jad Vasem mind ez ideig megtagadta, hogy eleget tegyen a kérésnek.

Andrzej Szpilman: „Két évvel ezelőtt, apám könyvének megjelenése után, kérvényt nyújtottunk be a Jad Vasemhez, hogy ismerje el Hosenfeldet Világ Igazának. Dr. Mordechai Paldiel, a Világ Igazai osztály igazgatója azt mondta, ezt nem tehetik meg, mivel Hosenfeld német tiszt egyenruhát viselt, és nem lehet tudni, mit tett a holokauszt idején, az is lehet, hogy ártott a zsidóknak. Továbbra is állítottam, hogy ez a kért éles ellentétben áll apám állításával, miszerint Hosenfeld megmentette az életét, sőt egy ausztráliai zsidó nő állításával is, aki elmondta, hogy Hosenfeld megmentette a fivére életét.”

A Jad Vasem igazgatótanácsának elnöke, Avner Shalev rámutat, hogy a Hosenfelddel kapcsolatos kértely nem ilyen egyszerű. „A háború végén az oroszok elfogták és háborús bűnökért bíróság elé állították. [1952-ben halt meg, lehet, hogy az oroszok lötték agyon – J. S.] Igaz ugyan, hogy a neki tulajdonított bűnök nem a varsói gettóban hajtották végre, hanem a náciellenes lengyel felkelés során, a kértely azonban

akkor is felmerül: egy ilyen ember megérdemli-e a Világ Igaza címet.

Andrzej Szpilman azt mondja, a vádat az oroszok koholták, az azonban tény, hogy nem minden foglyukat állították bíróság elé háborús bűnökért. Az is érdekes, hogy élete során Szpilman, az apa semmit nem tett annak érdekében, hogy Hosenfeld ténykedését elismertesse, csupán Németországban élő fia rángatta bele ebbe élete vége felé.”

INFORMÁCIÓ VISSZATARTÁSA

A Szpilman–Hosenfeld-ügy jól illusztrálja, hogy mint minden holokausztal kapcsolatos ügy, a Világ Igaza elismerés is mennyire felkorbácsolja az indulatokat. Nemrégiben került a nyilvánosság elé néhány peres eljárás, amit a Jeruzsálemi Helyi Bíróságon folytattak a Jad Vasem ellen. Az első egy amerikai–zsidó ügyvéd, Stephen Wise (a holokauszt alatti amerikai zsidó közösség egyik vezetőjének, Stephen Wise reformrabbi unokájának) ügye, aki Dieter Bonhoeffer német minisztert szeretné Világ Igazának elismertetni. A kértely alapja Bonhoeffer náciellenes magatartása: 1933-ban, Hitler hatalomra jutásának évében Bonhoeffer táviratot küldött Stephen Wise rabbinak, amelyben valószínűleg (az eredeti dokumentum nem lelhető fel, de tartalmát többen tanúsítják) figyelmeztet az új rezsim antiszemita terveire. Bonhoeffer állítólag részt vett annak a zsidómentő akciónak a megtervezésében is, amelyben a németeknek folytatott kémkedés látszatával több zsidót Svájcba menekítettek.

Uri Regev rabbi, Wise izraeli képviselője, a Progresszív Judaizmus Világszervezetének (ez a reformmozgalom hivatalos neve) igazgatója a következőket mondja: „Bonhoeffert a náci rezsim egyebek mellett azért végezte ki, mert írt egy levelet, amelyben egy zsidó professzor helyzetén próbált javítani. Ez talán nem azt bizonyítja, hogy a zsidók megmentésén munkálkodott?”

Shalev ezzel szemben elmondja: „Wise hatalmas nyomást gyakorolt ránk, talán mert azt gondolja, a Jad Vasem ugyanúgy működik, mint az amerikai lobbi-rendszer. A tények azonban magukért beszélnek: ez az ember karrierje kezdetén nem csupán antiszemita volt, bár a jelek szerint időközben megváltozott; nem csupán arról van szó, hogy Hitlerrel való szembenállása az egyház sorsa iránti aggodásából fakadt, és semmi köze nem volt a zsidókhoz; de egyetlen zsidót sem mentett meg. Bonhoeffer nem érdemli meg ezt az elismerést.”

A második perben pont fordított esetről van szó. Ludmir városából (ma Lengyelország, a holokauszt idején Ukrajna) származó holokauszt-túlélők egy csoportja azt követelte, hogy a Jad Vasem vonja vissza Stefan Wremczuktól a Világ Igaza címet. Wremczuk maga nyújtotta be kérelmét azon az alapon, hogy gyerekként segített anyjának kivezetni néhány zsidót a ludmiri gettóból a közeli erdőkben rejtőzködő partizánokhoz.

Az elismerés és a vele járó pénzügyi jutalom reményében Wremczuk 1995-ben kivándorolt Izraelbe, és azóta is Jeruzsálemben él. Miután három évvel később a Jedit Ahronot közzétette a történetet, ludmiri zsidók egy csoportja azt követeli, hogy az elismerést érvénytelenítsék, mert a történet teljesen ismeretlen előttük. Moshe Margalit, a csoport vezetője elmondta: „A 22 000 ludmiri zsidóból ötvennyolc élte túl a háborút. Egyiket sem Wremczuk mentette meg. Azok a partizánok sem hallottak róla, akik menedéket nyújtottak nekünk.”

Margalit elmondja: „Ebben az esetben a szabályokat felrúgva az elismerést a kérvényező saját tanúvallomása alapján, és csakis annak alapján adták ki. Amikor megtámadtuk a döntést, előkerítettek még egy tanút – egy másik faluból származó asszonyt, amit mi gyanúsítunk –, aki Wremczuk igaza mellett tanúskodott. De az egész történet sántít. A tanúvallomás szerint Wremczuk hétéves volt az események idején, a távolság Ludmirtól az erdőig, ahová menekültünk 120 kilométer légvonalban. Elképzelhető, hogy egy hétéves kislány vezetett végig minket ezen a távon?”

És arra, hogy miért olyan fontos Wremczuk Világ Igaza elismerésének visszavonása, még ha a történet kétséges is, Margalit azt feleli: „Miután annyi embert lemészároltak a városban, nem tudnám elviselni, hogy egy ilyen gazember jogtalanul megkapja a Világ Igaza címet.”

Shalev: „Wremczuk elismerése a tetteiről szóló írásos tanúvallomás alapján történt, bár az igaz, hogy a kérvény az elejétől fogva hibás volt, mivel egyetlen túlélő tanúvallomását sem tartalmazta. Miután megkapta az elismerést, de előtt még megkezdődött volna az ellene folytatott kampány, egy nő tanúvallomást tett, amelyben beszámolt arról, hogyan mentette meg Wremczuk az életét. Az mindenesetre biztos, hogy partizán volt, és nem tudom megérteni az ellene irányuló izzó gyűlöletet, és hogy miért üldözik.”

Egyébként egyik esetben sem maga az elismerés miatt vitték bíróságra az ügyet, hanem azért, mert a Jad Vasem nem volt hajlandó nyilvánosságra hozni saját okfejtését, a kapcsolódó dokumentumokat és döntéseinek jegyzőkönyvét. A petíciókat azért nyújtották be, hogy kötelezzék a Jad Vasemet minden rendelkezésére álló, az ügghöz kapcsolódó anyag közzétételére.

Regev: „Semmit nem hajlandók megmutatni, sem a bizottsághoz benyújtott anyagokat, sem a bizottsági ülés jegyzőkönyveit. Ha a miénktől eltérő bizonyíték áll rendelkezésükre, szeretnénk tudni azok tartalmáról.”

Wremczuk esetében a petíciót az üggről dokumentumfilmet készítő Yael Kieper-Zaretsky filmrendező, az egyik ludmiri túlélő lánya nyújtotta be. Kieper-Zaretsky állítása szerint a Jad Vasem nemcsak az ügghöz kapcsolódó dokumentumokat tartotta vissza, hanem azokat az interjúfelvételeket is, amelyeket a Jad Vasem alkalmazottaival készített.

„Azt mondták, írásban kell benyújtanom a kérdéseket, aztán eldöntik, válaszolnak-e rájuk, vagy sem. Hiába magyaráztam, hogy filmet készítetek, nem pedig újságcikket, ahhoz pedig filminterjúkra van szükségem” – mondja Kieper-Zaretsky.

Iris Rosenberg, a Jad Vasem szóvivője a következőket mondja: „A döntés magyarázatául szolgáló dokumentumok közzétételét ugyan nem tiltja a Jad Vasm szabályzata, a vitákról készült jegyzőkönyveket azonban igen, hiszen ez tulajdonképpen jogi procedúrának tekinthető, jegyzőkönyveiket pedig a bírók sem teszik közzé. Yael Kieper-Zaretsky esetében a hölgy azonnal kamera előtt akarta elkészíteni az interjúkat, kihagyva az előzetes megbeszélések és kutatások fázisát. Ehhez nem tudtunk hozzájárulni.”

EGY TÚLÉLŐ ELEGENDŐ

Már az 1953-as Jad Vasem-törvény kimondja, hogy az intézmény egyik célja a Világ Igaza címre érdemesek elismerése. Ám a valódi munka a Világ Igazainak azonosításában és elismerésében csupán 1962-ben kezdődött. Ekkor alakították ki a ma is érvényben lévő eljárást: a Jad Vasem erre szakosodott osztályának alkalmazottai végzik a tanúvallomások begyűjtését, ám a végső döntést egy általános bizottság hozza meg. Az országban három ilyen regionális bizottság működik, amelyekhez előzetesen benyújtják az eseteket.

Ha a bizottság nem tud dönteni vagy a döntés egy szavazaton múlik, az ügyet átadják a Világ Igazai bizottsági plénumnak, amely a regionális bizottságok képviselőiből és a Jad Vasem igazgatótanácsának elnökéből áll, elnöke pedig a Legfelsőbb Bíróság elnöke.

Ez idáig csupán három bíró szolgált ebben a minőségben: Moshe Landau és Moshe Bejski bírók, akik ezzel egy időben a Legfelsőbb Bíróságnál voltak, valamint a jelenlegi elnök, az 1995 óta szolgáló Yaakov Meletz nyugalmazott bíró.

Meletz a következőképpen magyarázza az elismerés kritériumait: „Először is, a túlélőnek zsidónak kell lennie, a megmentőnek pedig nem zsidónak. [Nemrégiben felmerült az ötlet, hogy külön, speciális elismerést adjanak olyan zsidóknak, akik zsidókat mentettek, de egyelőre a Jad Vasem ellenzi az elképzelést – J. S.] Másodszor, a mentésnek mindenféle ellenszolgáltatás nélkül kellett megtörténnie. Azokat, akiket megvesztegettek, hogy zsidókat mentsenek, nem illeti meg a Világ Igaza elismerés. Harmadszorban pedig a mentésnek valamilyen szinten veszélyeztetnie kellett a mentő életét vagy szabadságát. Természetesen azok is megérdemlik az elismerést, akik életük kockáztatása nélkül mentettek zsidókat, küldünk is nekik elismerő levelet, de a Világ Igaza cím nem jár nekik. Ezenkívül fel kell mutatni legalább egy olyan forrást, dokumentumot vagy – nem a megmentőtől származó – szóbeli tanúvallomást, amely bizonyítja a mentést.”

Másrészről viszont, a cím elnyeréséhez egyetlen ember megmentése elegendő. Amilyen egyértelműnek és egyszerűnek tűnnek a kritériumok, a valóság annál bonyolultabb, gyakran egészen ingoványos talajon vezet. A bizottság például nemrégiben tárgyalta egy házaspár sorsát, akik megmentettek egy nem sokkal azelőtt

kikeresztelkedett férfit. A bizottság háromszor tárgyalta az ügyet (egyszer a regionális, kétszer pedig a plenáris bizottság), és végül többségi szavazattal úgy döntöttek, hogy a házaspár két ok miatt kaphatja meg az elismerő címet. Egyrészt annak tudatában cselekedtek, hogy egy zsidó életét mentik meg, másrészt a mentést alig megelőző áttérés valószínűleg kapcsolódott magához a mentéshez, s így nem érvényteleníti a túlélő zsidóságát.

Egy másik esetben a túlélő keresztényként nevelkedett, de zsidóként üldözték (mivel az anyja zsidó volt, bár ő még a náci hatalomra jutása előtt kikeresztelkedett), a bizottság úgy döntött, az illetőt nem tekinti zsidónak, s így megmentőit sem ismeri el Világ Igazainak.

A harmadik esetben felmerült a kérdés, vajon a megmentő, egy francia püspök, egyáltalán tudta-e, hogy zsidókat ment. Ebben az esetben a bizottság végül megelégedett egy levéllel, amelyben a Jad Vasem megbecsülését fejezi ki a püspök tetteiért, Világ Igazának azonban nem ismeri el.

Meletz a következőket mondja: „Én személy szerint, mint bíró a szigorúságot választanám, vagyis csak akkor adnám meg az elismerő címet, ha azt egyértelműen megszolgálták. Ezt a hozzáállást azonban nem mindig fogadja el a bizottság többi tagja, és valóban vannak olyan kétséges esetek, ahol engedményt tehetünk.”

Az „ellenszolgáltatás nélkül” és „az életük kockáztatásával” kritériumok szintén több kérdést felvetnek. Hogyan ítéljük meg például azokat az eseteket, ahol a mentés szexuális ellenszolgáltatásért cserébe történt. A bizottság általában csak azokat az eseteket fogadja el, ahol az ellenszolgáltatást nem ígérték meg előre. De ha a megmentő és a túlélő a mentés közben egymásba szerettek – és nem is egy ilyen eset volt –, ez nem zárja ki, hogy a megmentő megkapja a Világ Igaza címet.

Ugyanennek a logikának az alapján, ha egy nem zsidó férfi megmentette zsidó feleségét, vagy fordítva, ezért még nem jár a Világ Igaza cím, ám ha házastársuk családtagjait mentették meg, igen.

Kétségek merültek fel azokban az esetekben is, amikor külföldi diplomaták úgy mentették meg több ember életét, hogy menlevelet és szabad országokba szóló vízumot bocsátottak ki, amivel feltehetően nem kockáztatták saját életüket. A bizottság általában nem ismerte el ezeket az eseteket, amennyiben a diplomata nem koc-

káztatta életét, illetve ha az általa képviselt ország politikája szerint járt el. Így például nem kapta meg a Világ Igaza címet a nemrég elhunyt török diplomata, Necdet Kent sem, pedig franciaországi szolgálata alatt a holokauszt idején rengeteg török zsidó életét mentette meg, ám ez összhangban állt Törökország kormánypolitikájával. Másrészt viszont, ha a diplomata saját kormánya ellenében cselekedett, vagy ha kormánya politikáját a megengedett kritériumokon és kvótákon túl feszítette, s így legalábbis saját karrierjét tette kockára, érdemes lehet a cím elnyerésére.

SUGÁRÚT HELYETT PARK

Eddig majdnem 20 000 ember nyerte el a címet (2001 végéig egészen pontosan 19 141-en kapták meg). Közöttük található néhány érdekes eset, amikor a címet valamilyen csoport kollektíven kapta meg. A legfigyelemreméltóbb a dán nép esete, akik közösen érdemelték ki az elismerést, mivel a zsidó lakosság többségét csónakokkal a semleges Svédországba menekítették.

Több esetben egész falvaknak adományozták a címet, és állítottak fel számukra külön emlékművet. Ilyen például a hollandiai Neulanda vagy a franciaországi La Chambon, amely egy emberként lépett fel az ott élő zsidók megmentéséért. A megmentőknek a címmel együtt jár egy medál, valamint az érdemet tanúsító okirat. A Jad Vasem korai éveiben felmerültek olyan javaslatok, hogy a mentés mértéke, illetve az azzal járó veszély nagysága szerint rangsorolják a Világ Igazait, ám ezt igen hamar elvetették.

Azzal az elterjedt nézettel ellentétben, hogy minden Világ Igaza tiszteletére fát ültetnek, ez nem így van. (A Világ Igaza sugárúton nincsen 20 000 fa.) 1990-ig akkor ültettek fát, ha a megmentő vagy a túlélő ebből a célból a Jad Vasembe látogatott. Körülbelül kétezer fát ültet-

tek így. Ugyanebben az évben a Jad Vasem úgy döntött, hogy ez a módszer igazságtalan különbséget tesz a megmentők között, ezért elhatározta, megváltoztatja a megemlékezés formáját.

Megalapították a Világ Igazai parkot, amelynek falába országok szerint bevészték a megmentők nevét, azoknak a kivételével, akiknek tiszteletére már ültettek fát.

Shalev rámutat, hogy az utóbbi évtizedekben sokkal több kérelem érkezik, hogy elismerjenek egy-egy megmentőt, mint a holokausztot követő évtizedekben. „Gyakran kérdezzük a túlélőket, miért vártak ilyen sokáig.” Úgy tűnik, ez a holokauszttal kapcsolatos általános nyitottság eredménye.

A túlélők kihalásának természetes folyamata ellenére a kérelmek száma már több éve igen stabil (évente mintegy 600-an nyerik el a Világ Igaza címet, és körülbelül húsz százalékot utasítanak vissza). Ez részben a volt Szovjetunióból érkezők kérelemlármájának tudható be, akik az elmúlt évtizedben jöttek Izraelbe, részben pedig, magyarázza Shalev, az úgynevezett „második hullámnak”, ahol a kérelmet a megmentők gyerekei után nyújtják be, akiknek a szüleit már elismerték, ám a gyerekek is részt vettek mentőakcióiban.

Ez utóbbi jelenség valószínűleg nemcsak azzal magyarázható, hogy az akkori gyerekek öregszenek, hanem azzal is, hogy a Világ Igaza cím ma már anyagi előnyökkel is jár. 1995-ben a kneszet (egy 1987 óta létező megegyezés folytatásaként) külön törvényt fogadott el, amely az Izraelben élő Világ Igazainak az országos átlagfizetéssel megegyező nagyságú nyugdíjat, ingyenes orvosi ellátást, valamint lakhatási és ápolói segítséget biztosít. Ezért vált rendkívül fontosá, hogy a megmentők gyerekei is megkapják az elismerő címet. A visszautasításokkal együtt természetesen növekedett a nem megfelelő kérelmek száma is.

ANGOLBÓL FORDÍTOTTA:
DEMÉNY ESZTER

